S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 21 (2021), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2021

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratuž,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, Rosario Milano (Italija / *Italy*), † dr. Jože Mlinarič,

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premovič (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / *e-mail*: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account*:

Prevajanje / *Translation*:

Lektoriranje / *Language-editing*

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design*:

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Tisk / *Printed by*:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o.

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno

bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

V spomin / In Memoriam

DARKO FRIŠ Akademiku zaslužnemu profesorju Univerze v Mariboru dr. Jožetu Mlinariču (1935–2021) v spomin.....	613
--	-----

Članki in razprave / Papers and Essays

GORAZD BENČE: Katarina Elizabeta baronica Raumschüssl, rojena Sauer, in njena loretska kapela pri celjskih minoritih <i>Baroness Katharina Elisabeth Raumschüssl, Née Sauer, and her Loreto Chapel in the Celje Minorite Monastery</i>	619
JAN ŽUPANIČ: The Making of Business Nobility. The Social Rise of Austrian Businessmen after 1848 <i>Ustvarjanje poslovnega plemstva. Družbeni vzpon avstrijskih gospodarstvenikov po letu 1848</i>	655
DMITAR TASIČ: Serbia and Changes in the Concept of Citizenship in the Era of the First World War <i>Srbija in spremembe v konceptu državljanstva v obdobju prve svetovne vojne</i>	695
LÁSZLÓ GÖNCZ: Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919) <i>Plans for Autonomous and Administrative Organization of the Slovene March during the First Hungarian Republic (from November 1918 till March 1919)</i>	727
TOMAŽ KLADNIK in MATEJA MATJAŠIČ FRIŠ: Maribor med obema vojnama in vprašanje vojaške infrastrukture <i>Maribor between the Two Wars and the Issue of Military Infrastructure</i>	789

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ANJA ISKRA: **L**ikovna umetnost v Mariboru v času nemške okupacije
1941–1945825
Visual Art in Maribor during the German Occupation 1941–1945

BOŠTJAN UDOVIČ, MILAN BRGLEZ in ANA ARBEITER: **K**do (kaj) piše
o/v slovenskih diplomatskih študijah? : primerjalna analiza
izbranih slovenskih znanstvenih revij.....859
*Who writes (what) in Slovenian Diplomatic Studies?:
A Comparative Analysis of Five Slovenian Journals*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts..... 897

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 903

***Studia Historica Slovenica* /**
letnik / year 21 (2021)..... 913

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2021-22
1.01 Izvirni znanstveni članek

Likovna umetnost v Mariboru v času nemške okupacije 1941–1945

Anja Iskra

Mag. umetnostne zgodovine in zgodovine, mlada raziskovalka, asistentka
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: anja.iskra@zrc-sazu.si

Izvleček:

Članek obravnava organizacijo likovnega življenja v Mariboru v času nemške okupacije. Na podlagi arhivskega gradiva so predstavljeni različni vidiki delovanja mariborske podružnice graškega Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti (nem. *Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde*) ter umetniške razstave, ki so se zvrstile v Mariboru od leta 1941 do 1943. Delo mariborskega združenja je postavljeno v kontekst nemške okupacijske politike na Spodnjem Štajerskem, predvsem v oziru njihovih prizadevanj po čimprejšnjem ponemčenju in priključitvi tega območja k tretjemu rajhu.

Ključne besede:

Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, Maribor, likovna umetnost, nemška okupacija, kulturna politika, razstavna politika

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 3, str. 825–858, 140 cit., 8 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

V slovenski umetnostnozgodovinski stroki problematika likovne umetnosti v Mariboru v času druge svetovne vojne še ni bila poglobljeno obravnavana. Slovensko likovno umetnost obdobja druge svetovne vojne se je obravnavalo predvsem v kontekstu partizanske na eni strani in domobranske oziroma protirevolucionarne umetnosti na drugi strani.² Slovenska zgodovinska stroka pa je raziskave usmerila tudi na bolj specifične fenomene tega obdobja, kot je na primer kulturni molk in umetnost v službi propagande.³ Značilnost dosedanjih raziskav medvojne umetnosti na Slovenskem je predvsem osredotočenost na umetnostno življenje v Ljubljani.⁴ V umetnostnih pregledih, ki obravnavajo umetnost oziroma ustvarjalce slovenske Štajerske, pa je obdobje druge svetovne vojne izpuščeno.⁵ Likovna produkcija, ki je nastajala na območju, ki ga je okupirala nacistična Nemčija, je omenjena zgolj v raziskavah življenj in opusov posameznih umetnikov⁶ ali v kulturnozgodovinskih raziskavah posameznih mest, deloma pa je bila vključena tudi v raziskave, ki preučujejo organizacijo umetniškega življenja na območju avstrijske Štajerske.⁷

Pri obravnavi likovne umetnosti v Mariboru v času nemške okupacije se odpi-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0061 (B): *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* in raziskovalnega projekta št. J6-2587: *Transformacije – iz materialnega v virtualno. Digitalni korpus stenskega slikarstva – nove razsežnosti raziskav srednjeveške umetnosti v Sloveniji*, ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Iztok Durjava, "Blišč in beda velikega časa: Likovna umetnost na Slovenskem in druga svetovna vojna", *Borec* 46, št. 529–531 (1994), str. 320–343; Iztok Durjava, "Likovna umetnost 1941–1945 na Slovenskem", *Pričevanja* (Ljubljana, 1997), str. 37–50; Milček Komelj, "Slovenska likovna umetnost in druga svetovna vojna", *Slovenska kultura v vojnem času: položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2005), str. 151–176; Miklavž Komelj, *Kako misliti partizansko umetnost?* (Ljubljana, 2009).

³ Aleš Gabrič, "Kulturni molk", *Prispevki za novejšo zgodovino* 29, št. 2 (1989), str. 385–413; Bojan Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995) (dalje: Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*).

⁴ Aleš Gabrič, "Slovenske kulturne ustanove", *Slovenska kultura v vojnem času: položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2005), str. 42–56.

⁵ *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji: katalog Umetnostne galerije Maribor* (Maribor, 1970) (dalje: *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji*); *Likovno življenje med vojnama v Mariboru: Umetnostna galerija Maribor december 1984 – januar 1985* (Maribor, 1984) (dalje: *Likovno življenje med vojnama v Mariboru*).

⁶ Marjeta Ciglencečki, "Elsa Oeltjen Kasimir v poznem ustvarjalnem obdobju", *Umetnostna kronika*, št. 65 (2019) (dalje: Ciglencečki, "Elsa Oeltjen Kasimir"), str. 2–12; Marjeta Ciglencečki, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37, št. 1–2 (2001) (dalje: Ciglencečki, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji"), str. 59–78.

⁷ Irena Mavrič Žižek, "Kulturno življenje na Ptujju med okupacijo", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 87=Nv52, št. 4 (2016), str. 38–62; Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodno-osvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor, 1997) (dalje: Žnidarič, *Do pekla in nazaj*); Herbert Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit: die bildende Kunst in der Steiermark zur Zeit des Nationalsozialismus* (Graz, 2010) (dalje: Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*); *Ladies First! Künstlerinnen in und aus der Steiermark 1850–1950* (Graz, 2020).

rajo mnoga vprašanja. Med pomembnejšimi so zagotovo problematika politizacije umetnosti, vprašanje režimskega vmešavanja v umetnost tako v smislu slogovnih kot tudi vsebinskih prvin ter vprašanje vrednotenja umetnin, ki jih je nemška nacionalsocialistična oblast sprejemala oziroma odobravala. V prispevku je raziskan in predstavljen predvsem institucionalni vidik mariborske likovne umetnosti v letih od 1941 do 1945 in predstavlja iztočnico za nadaljnje raziskovanje.

Organizacija likovnega življenja v Mariboru 1941–1945

Maribor so že od konca 19. stoletja zaznamovali nacionalni konflikti med nemškim in slovenskim prebivalstvom, ki so po prvi svetovni vojni kulminirali z razglasitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, kasnejše Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁸ Prevratu je v mestu sledila slovenizacija, ki se je kazala tudi v preoblikovanju javnega prostora, ob tem pa je bila nemška manjšina v novi Kraljevini SHS podvržena represivni politiki.⁹ Med mariborskim nemštvom se je po vzponu nacizma v Nemčiji začela širiti ideja nacionalsocializma, ki je dobila dodaten zagon ob priključitvi Avstrije nemškemu rajhu marca 1938.¹⁰ Ponovni obrat v razmerju moči med nemškim in slovenskim prebivalstvom je povzročila nemška okupacija slovenskega ozemlja aprila 1941. Maribor je po nemški zasedbi slovenske Štajerske postal središče začasne pokrajinske upravne enote Spodnja Štajerska (nem. *Untersteiermark*), na čelo katere je bil postavljen šef civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither¹¹ (1908–1984).¹²

⁸ O nacionalnih trenjih med nemškim in slovenskim prebivalstvom v Mariboru glej: Filip Čuček, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju* (Ljubljana, 2016).

⁹ O slovenizaciji Maribora glej: Darko Friš et al., "Maribor med prevratom in senžermensko pogodbo: 'Zasijalo nam je sonce svobode: Maribor je jugoslovanski!'", *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 3 (2020), str. 110–148. O slovenizaciji javnega prostora glej: Polona Vidmar, "Sestop Habsburžanov in avstro-ogrskih junakov s piedestala: prispevek k slovenizaciji javnega prostora Maribora in sosednjih mest leta 1919", *Annales* 30, št. 4 (2020), str. 679–700.

¹⁰ Jernej Kosi et al., "Nacifikacija", v: *Nemci in Maribor: Stoletje preobratov: 1846–1946*, ur. Jerneja Ferlež (Maribor, 2012), str. 77.

¹¹ *Siegfried Uiberreither* (1908–1984) se je rodil v Salzburgu. V Gradcu je študiral na pravni fakulteti, kjer je bil leta 1933 promoviran. V času nemške priključitve Avstrije marca 1938 je bil policijski direktor, maja 1938 je postal pokrajinski vodja (nem. *Gauleiter*) nacistične stranke in leta 1940 državni namestnik (nem. *Reichsstatthalter*) za Štajersko. Po nemški okupaciji slovenske Štajerske ga je Adolf Hitler imenoval za šefa civilne uprave (nem. *Chef der Zivilverwaltung*) za Spodnjo Štajersko. Na tej funkciji je bil odgovoren le Hitlerju in zavzeto izpolnjeval njegov ukaz o čimprejšnjem ponemčenju tega ozemlja. Po vojni je pričal na Nürnberških procesih. Zavezniške oblasti so ga nameravale predati jugoslovanskim oblastem, a mu je pred izročitvijo uspelo zbežati. Pod imenom Friedrich Schönharting je vse do svoje smrti živel v nemškem mestu Sindelfingen (Tone Ferenc, "Uiberreither, Siegfried", v: *Enciklopedija Slovenije*, 14. knjiga (U–We), ur. Martin Ivanič (Ljubljana, 2000), str. 19; Stefan Karner, "Uiberreither, Siegfried", *Neue Deutsche Biographie*, 2016, dostopno na: www.deutsche-biographie.de/pnd126291500.html#ndbcontent, pridobljeno: 1. 12. 2021).

¹² O nemški okupaciji Spodnje Štajerske glej: Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (Maribor, 1968) (dalje: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*);

Po vzpostavitvi nemške civilne uprave v Mariboru so bila kulturna vprašanja obravnavana znotraj različnih političnih uradov. Mnoga kulturna vprašanja so se reševala znotraj urada šefa civilne uprave, kjer je bil pooblaščenec za kulturo dr. Josef Papesch (1893–1968).¹³ V okviru mariborske mestne uprave je bil vzpostavljen kulturni urad, vodja katerega je bil mariborski slikar Pipo Peteln¹⁴ (1892–1973).¹⁵ Slednji je bil tudi vodja kulturnega urada znotraj Štajerske domovinske zveze (nem. *Steirischer Heimatbund*), ki je bila edina dovoljena politična organizacija na Spodnjem Štajerskem in je imela pomembno vlogo pri ponemčevanju tega območja.

Maribor ob nastopu nemške okupacije ni imel ustreznega razstavišča, ki bi bilo namenjeno izključno razstavljanju likovnih del, čeprav so že pred začetkom druge svetovne vojne obstajala prizadevanja mariborskih kulturnikov in izobražencev za takšno institucijo.¹⁶ Kmalu po vzpostavitvi nemške okupacijske uprave je bilo avgusta 1941 na sestanku pri političnem komisarju okrožja Maribor mesto, kasnejšemu nadžupanu Fritzju Knausu (1888–1945), odprto vprašanje primerne razstavne prostora v mestu.¹⁷ Kulturni referent je

Žnidarič, *Do pekla in nazaj*; Tone Ferenc, "Okupacija slovenskega ozemlja", v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. knjiga, ur. Jasna Fischer (Ljubljana, 2005), str. 581–591.

¹³ *Josef Papesch* (1893–1968) se je rodil v Mariboru, pri štirih letih pa se je z družino preselil v Gradec. Po zaključenim gimnaziju je študiral filologijo in germanistiko. Študij je končal leta 1918 z učiteljskim izpitom in začel poučevati na eni izmed graških gimnazij. V svojih besedilih je izražal lastno nacional-socialistično usmerjenost. Nacistični stranki NSDAP se je uradno pridružil leta 1935, njegove funkcije pa so bile povezane s strankinim kulturnim oddelkom. Leta 1940 je postal vodja štajerskega kulturnega oddelka in graškega mestnega kulturnega urada. Po zasedbi slovenske Štajerske je bil znotraj urada šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem imenovan za pooblaščenca za kulturo. Po koncu druge svetovne vojne je bil zaprt v begunskem taborišču v Volšperku (Wolfsberg) na avstrijskem Koroškem. V Avstriji je bil obsojen in kasneje oproščen pljenja umetnin na ozemlju Jugoslavije (Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 85–90).

¹⁴ *Pipo (Josef/Josip) Peteln* (1892–1973), slikar, se je rodil v Mariboru, kjer je obiskoval tudi realko in kasneje kadetsko šolo. Prvo umetniško izobrazbo je pridobil v letih 1919–1921 na deželni umetniški šoli v Gradcu, od leta 1922 do 1923 se je učil zlatarske obrti. Od leta 1923 do 1945 je živel v Mariboru in delal kot svobodni umetnik. V času med obema vojnama je bil član mariborskega umetniškega društva Grohar in graškega društva Steiermärkischer Kunstverein, kasneje pa je razstavljal v okviru Kulturbunda in v času nemške okupacije znotraj mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti. Ob koncu druge svetovne vojne je Peteln pobegnil v Avstrijo, kjer je nadaljeval svoje umetniško delovanje. O Petelnovem življenju in delu glej: Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 272–275; *Likovno življenje med vojnama v Mariboru*, str. 98–99; *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji*, str. 46.

¹⁵ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 118.

¹⁶ O organizaciji likovnega življenja pred drugo svetovno vojno glej: Branko Rudolf, "Gradivo o začetkih umetnostne organizacije v Mariboru", *Kronika* 3, št. 3 (1955), str. 170–176; Maja Vetrlih, "Likovno življenje v Mariboru in razstave umetnikov mariborskega kroga med obema vojnama", *Kronika* 17, št. 1 (1969), str. 30–37; Dragan Potočnik, "Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama", *Zgodovinski časopis* 57, št. 1–2 (2003), str. 113–134; Nika Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru med obema vojnama: Umetniški klub Grobar: magistrsko delo* (Maribor, 2018) (dalje: Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru*).

¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturreferent der Stadt Marburg, 5. 8. 1941.

Pipo Peteln, Tigraste lilije, ok. 1943, ak-var-el, nahajališče nezna-no (Pokrajinski arhiv Maribor)

naprosil političnega komisarja, naj pri načrtovanju razvoja mesta ne pozabi na zgradbo z razstaviščem, saj takšne v mestu še ni, čeprav je bistvenega kulturnega pomena.¹⁸ Razgovori o razstavišču so se nadaljevali in maja 1942 so v mariborskem kulturnem uradu razmišljali tudi o začasni rešitvi s postavitvijo sedmih barak, ki bi se uporabljale v razstavne namene, a tudi ta načrt ni bil izveden.¹⁹ Tako je bil omenjeni institucionalni problem rešen šele po vojni z ustanovitvijo Umetnostne galerije Maribor.²⁰

¹⁸ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturreferent der Stadt Marburg, 5. 8. 1941.

¹⁹ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturamt der Stadt, 15. 5. 1942.

²⁰ O ustanovitvi Umetnostne galerije Maribor glej: *Poročilo o razvoju Umetnostne galerije Maribor: ob 25. obletnici ustanovitve (1954–1979)* (Maribor 1979) (dalje: *Poročilo o razvoju Umetnostne galerije Maribor*); Branko Rudolf, "Umetnostna galerija Maribor", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37, št. 2 (1966), str. 258–260.

Prav tako je bila v prvih mesecih okupacije organizacija likovnih razstav v domeni političnih uradov oziroma Štajerske domovinske zveze, kasneje pa je bilo mariborsko likovno življenje angažirano predvsem v okviru mariborske podružnice graške organizacije Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti (nem. *Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde*).

Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, podružnica Maribor

Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti je bilo vzpostavljeno v Gradcu leta 1940 kot edina kulturna organizacija, saj so bila kmalu po anšlusu ukinjena vsa umetniška društva avstrijske Štajerske.²¹ Znotraj združenja so bile organizirane štiri skupine: za upodabljajočo umetnost, glasbo, književnost in gledališče.²² Predsednik celotnega združenja je bil Gustav Fischer (1898–?), ki je bil hkrati vodja državnega propagandnega urada v Gradcu, skupino za upodabljajočo umetnost pa je vodil graški slikar Leo Scheu (1886–1958).²³

Združenje je bilo tesno povezano z nacistično stranko, saj je ta imela pravico za imenovanje predsednika in podpredsednika združenja.²⁴ Iz statuta združenja je razvidno, da je njihovo poslanstvo temeljilo na nacistični ideologiji. V statutu je bilo namreč med drugim zapisano, da Judje ne morejo postati člani združenja, vsi preostali člani pa morajo delovati v skladu z nacionalsocialističnim svetovnim nazorom.²⁵ Tudi v govoru ob slovesni otvoritvi združenja je njegov predsednik Gustav Fischer uporabljal nacistično oziroma rasistično dikcijo: "Umetnost in kultura cvetita le v zdravih ljudeh. /.../ Ljudstvo, ki je izgubilo svojo kulturno zemljo, umira."²⁶ Eden glavnih namenov združenja je bila izgradnja nemške kulture, združeni umetniki pa naj bi tako služili nemškemu narodu.²⁷

Graško združenje umetnikov je imelo dve podružnici: v Leobnu in v Mariboru. Mariborska podružnica združenja je bila ustanovljena 15. aprila 1942.²⁸

²¹ Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 114.

²² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Statut združenja.

²³ Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 114.

²⁴ Prav tam, str. 116.

²⁵ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Statut združenja.

²⁶ Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 114.

²⁷ Prav tam, str. 116.

²⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Odredba o vzpostavitvi mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, 15. 4. 1942.

Statut Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti (Pokrajinski arhiv Maribor)

Sedež je imela na Tauriskerstrasse 12 (današnja Mladinska ulica),²⁹ kjer je imelo svoj sedež tudi zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze, najkasneje aprila 1943 pa se je sedež združenja prestavil na mariborski grad.³⁰ Za vodjo mariborske podružnice je bil z dovoljenjem Štajerske domovinske zveze izbran slikar Pipo Peteln.³¹ Tudi znotraj mariborskega združenja so delovale štiri skupine:

²⁹ Podatek je iz pisem, ki so bila poslana na mariborsko podružnico združenja. PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2).

³⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), pismo Hansa Haringa mariborski podružnici, 19. 4. 1943. Na pismu je naveden nov naslov mariborske podružnice združenja.

³¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Odredba o vzpostavitvi mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, 15. 4. 1942.

za likovno umetnost, književnost, glasbo in gledališče.³² Prav tako kot graško združenje je imela tudi mariborska podružnica poleg rednih članov, umetnikov, tudi izredne člane, ljubitelje umetnosti, ki so s finančnimi prispevki podpirali umetnike.³³ Redno članstvo v združenju je bil edini način, da je lahko umetnik razstavljal in prodajal svoja dela. Po vzpostavitvi mariborskega združenja so umetnikom oziroma kulturnikom iz Spodnje Štajerske poslali vabilo k včlanitvi.³⁴ Ustvarjalci pa so lahko tudi sami zaprosili za sprejem v združenje, kar je razvidno iz ohranjene prošnje Cvetka Ščuka³⁵ (1895–1987).³⁶

V mariborski podružnici združenja so si že od maja 1942 prizadevali, da bi v Mariboru pridobili posebne prostore, v katerih bi bil tako kot v Gradcu dom združenja (nem. *Kameradschaftsheim*). Tam bi potekala mesečna srečanja, na katerih bi se lahko spoznali spodnještajerski umetniki in drugi ljubitelji oziroma podporniki umetnosti. Vodstvo združenja se je dogovarjalo z mestnim kulturnim uradom o možnosti, da bi v uporabo dobili ali nekaj sob in viteško dvorano v palači Fodroczy (danes Umetnostna galerija Maribor), Kazinsko dvorano ali grajsko veliko dvorano, vendar nobeden od predlogov ni bil uresničen.³⁷

Skupina za likovno umetnost, ki jo je vodil Pipo Peteln, je imela še 21 drugih članov, spodnještajerskih umetnikov. To so bili: Johannes Hepperger

³² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Seznam članov, brez datuma.

³³ Seznime z imeni potencialnih izrednih članov, posameznikov, ki se zanimajo za kulturo, so na mariborsko združenje pošiljali iz različnih političnih okrožij znotraj Spodnje Štajerske (PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Kulturamt, 19. 4. 1943).

³⁴ Ohranjeno je le splošno vabilo, ne pa tudi seznam, na katere kulturnike je bilo to naslovljeno (PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Vabilo, 29. 5. 1942).

³⁵ *Cvetko Ščuka* (1895–1987), slikar in lutkar, je bil rojen v Barkovljah pri Trstu. Svoje umetniško šolanje je začel na umetnoobratni šoli v Ljubljani, v letih 1912–1914 pa se je izobraževal na Akademiji upodablajočih umetnosti na Dunaju, ko je njegov študij prekinila prva svetovna vojna, v času katere je padel v rusko ujetništvo. Po koncu vojne je leta 1921 zaključil šolanje na Umetniški akademiji v Firencah. Delo likovnega pedagoga je najprej začel v Idriji, nato v Murski Soboti in se leta 1933 kot profesor risanja ustalil v Celju. Ob začetku nemške okupacije je bil aretiran in bil novembra 1942 kot likovni pedagog premeščen sprva v Gradec in nato v Admont. Istega leta je bil tudi sprejet v mariborsko podružnico Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, s katerim je prvič nastopil na ptujski razstavi septembra 1942. Po koncu druge svetovne vojne je do svoje upokojitve nadaljeval delo likovnega profesorja v Celju, kjer je deloval tudi kot lutkar. Največjo izpovedno moč je kot izraziti kolorist dosegel v akvarelih krajin in tihožitij. O umetnikovem življenju in delu glej: Fran Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost* (Maribor 1961), str. 257; Uredništvo, "Ščuka, Cvetko (1895–1987)", *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi643120/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno 3. 6. 2020; Breda Misja, "Cvetko Ščuka", *Celjski zbornik* 18, št. 1 (1981), str. 529–530.

³⁶ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Prošnja za sprejem v mariborsko Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, 15. 6. 1942.

³⁷ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturamt der Stadt, 15. 5. 1942; PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Kulturamt der Stadt, 3. 6. 1942.

(1894–1964), Karel Jirak (1897–1982), Anton Klinger (1884–1945), Konstanze Frohm (1886–1984), Robert Gattinger (1902–1980), Emil Petek (1887–?), Elsa Oeltjen-Kasimir (1887–1944), Jan Oeltjen (1880–1968), Franz Stipe (1898–1963),³⁸ Leopold Wallner (1910–1944), Rudolf Pointner (1907–1991), Erika Reiser (1912–2000), Luigi Kasimir (1881–1962), Tanna Kasimir-Hoernes (1887–1972), Florian Stschuka,³⁹ Dorothea Hauser (1887–1946), Fredy Koschitz (1914–?), Max von Formacher (1915?–?), Ernst Stower (1896–1989),⁴⁰ Brunetta Rubin (1924–?) in Viktor Balan (?–?).⁴¹

Večina članov mariborskega Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti je že pred drugo svetovno vojno živela na slovenskem Štajerskem in bila likovno aktivna. Franjo Stiplovšek in Pipo Peteln sta bila člana mariborskega umetniškega kluba Grohar, ki je imel pomembno vlogo pri vzpostavitvi likovnega življenja v Mariboru po prvi svetovni vojni.⁴² Karel Jirak je bil član mariborskega kluba Petorica,⁴³ Cvetko Ščuka in Vladimir Štoviček sta razstavljala s klubom Brazda,⁴⁴ Dorothea Hauser pa je razstavljala s članicami Kluba likovnih umetnic.⁴⁵ V Mariboru je leta 1923 ob klubu Grohar razstavljala tudi Tirolec Johannes Heppenger, razstava pa je zaradi njegovega nemškega porekla v takratnem časopisju vzbudila javno polemiko, ki je izvirala iz protinemške usmerjenosti.⁴⁶ V Ljubljani sta leta 1935 razstavljala tudi Jan Oeltjen in Elsa Oeltjen-Kasimir ter prejela pozitivne kritike.⁴⁷ V nemškem krogu ustvarjalcev, katerih delo v sočasnih slovenskih časnikih skorajda ni bilo zastopano, so se gibali Konstanze Frohm, Max von Formacher in Erika Reiser.⁴⁸ Po letu 1930 se je sodelovanju s slovenskimi umetniki odrekel Pipo Peteln.⁴⁹ Le dober mesec pred nemškim napadom na Kraljevino Jugoslavijo je skupaj s ptujskim slikarjem Leopoldom Wallnerjem razstavljala v Ljubljani pod okriljem Kulturbunda (nem. *Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*).⁵⁰

³⁸ Gre za slikarja Franja Stiplovška.

³⁹ Gre za slikarja Cvetka Ščuko.

⁴⁰ Gre za kiparja Vladimira Štovička.

⁴¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Seznam članov, brez datuma.

⁴² Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru*, str. 34–35.

⁴³ Prav tam, str. 12.

⁴⁴ Moderna galerija, podatkovna baza RazUme, dostopno na: razume.mg-lj.si/razstava.php?id=81935, pridobljeno 10. 5. 2020.

⁴⁵ Milena Moškon, *Razstava v spomin slikarki Doroteji Hauser* (Celje, 1991) (dalje: Moškon, *Razstava v spomin*), str. 2.

⁴⁶ Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru*, str. 85.

⁴⁷ Ciglencečki, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji", str. 62.

⁴⁸ "Malende Frau im stillen Winkel", *Marburger Zeitung*, 11. 12. 1938, št. 7, str. 4; "Kunstgewerbliche Ausstellung", *Marburger Zeitung*, 14. 12. 1934, št. 283, str. 5.

⁴⁹ *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji*, str. 46.

⁵⁰ (Helfried Patz), "Volksdeutsche Kunstausstellung in Ljubljana", *Marburger Zeitung*, št. 33, 8.–9. 2. 1941, str. 9.

Fredy Koschitz, Mariborski most v popravilu, 1942, olje na platnu, Umetnostna galerija Maribor (Umetnostna galerija Maribor)

Ni še natančno znano, kakšni so bili pogoji oziroma kriteriji za odobreno članstvo mariborske podružnice združenja. Obstajala pa je nekakšna vrednotna lestvica članov. Iz ohranjenega dokumenta je razvidno, da so bili umetniški člani mariborskega združenja razdeljeni v tri kategorije. V kategorijo A, "največji strokovnjaki", so spadali: Johannes Hepperger, Jan Oeltjen, Franjo Stiplovšek, Max von Formacher, Vladimir Štoviček, Pipa Peteln in Karel Jirak. Ti umetniki so imeli večje privilegije zlasti pri dobavi slikarskega materiala. V kategoriji B so bili "nadpovprečni umetniki, a brez večjih presežkov": Leopold Wallner, Viktor Balan, Elsa Oeltjen-Kasimir, Erika Reiser, Konstanze Frohm, Fredy Koschitz, Freiherr von Gagern, Emil Petek in Otto Schitnik. Pod kategorijo C so spadali vsi preostali umetniki, ki pa na seznamu niso omenjeni.⁵¹

Mariborsko združenje ni imelo svojega lastnega statuta, temveč je delovalo po statutu matičnega graškega združenja. Spodnještajerski člani prav tako niso imeli oblikovanega posebnega umetniškega programa, temeljno vodilo oziroma pravilo je bilo, da v svoji umetnosti sledijo nacionalsocialističnemu svetovnemu nazoru.⁵²

⁵¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Künstlerbedarsartikel, 17. 4. 1942; PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Vorläufige Einteilung der Künstler, 18. 4. 1942.

⁵² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde

Člani mariborske podružnice združenja so razstavljali predvsem v Mariboru, Celju in na Ptuju, razstave pa so v nekaterih primerih potekale sočasno s političnimi proslavami, kot so bila na primer praznovanja ob okrožnih dnevih različnih spodnještajerskih mest. Večina razstav je bila prodajnih, pri čemer je ob nakupu umetniškega dela združenju pripadlo 10 % prodajne cene.⁵³ Iz ohranjenega gradiva je razvidno, da so umetnine najpogosteje kupovali različni uradi in ne toliko zasebniki, čeprav tudi njihovo število ni zanemarljivo.⁵⁴

Nekateri člani mariborske podružnice so sodelovali tudi na razstavah, ki sta ju graško združenje in podružnica združenja v Leobnu organizirali v Gradcu, Strasbourgu in Leobnu. Tako so na primer na razstavi *Steirische Städtebilder*, ki je bila junija 1943 odprta v Leobnu, sodelovali tudi Pipa Peteln s sliko Maribora, Johannes Hepperger je naslikal Ptuj, Karel Jirak Celje, Fredy Koschitz Trbovlje, Emil Petek Brežice, Leopold Wallner pa mariborsko podeželje.⁵⁵ Pipa Peteln pa je bil edini, čigar krajinski akvareli so bili leta 1944 razstavljeni na *Große Deutsche Kunstausstellung*⁵⁶ v Haus der deutsche Kunst v Münchnu.⁵⁷

Mariborske likovne razstave 1941–1945

V Mariboru se je v času nemške okupacije mesta zvrstilo vsaj trinajst razstav. Za posamezne razstave je ohranjena različna količina arhivskega gradiva, zato so v nadaljevanju nekatere predstavljene samo z datumom in imeni sodelujočih umetnikov, pri drugih pa dostopno gradivo razkriva tudi zakulisja razstav in procesov organizacije.

Prva likovna razstava, ki je bila postavljena junija 1941 v prostorih mariborskega gradu, ni bila popolnoma odprta za javnost, saj je bil obisk možen le

(26/2), statut združenja.

⁵³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), pismo Pipa Peteln celjskemu slikarju Antonu Klingerju, 3. 1. 1944.

⁵⁴ Različni sezname prodanih del v: PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2).

⁵⁵ Lipsky, *Kunst einer dunklen Zeit*, str. 151.

⁵⁶ V nacistični Nemčiji se je od leta 1937 do 1944 zvrstilo osem umetniških razstav, imenovanih *Große Deutsche Kunstausstellung* (GDK), ki so bile razstavljene v prav za ta namen zgrajeni stavbi Haus der Deutsche Kunst (danes Haus der Kunst) v Münchnu. V preteklosti je prevladovalo mnenje, da so bila na te razstave vključena umetniška dela, ki so propagirala nacionalsocialistično ideologijo, novejša študija pa so pokazale, da je bil delež takšnih del zelo nizek (v povprečju 1,7 %). Razstave so bile prodajnega tipa, prevladovale pa so umetnine, ki so ugajale okusu širše množice, med njimi je bilo zlasti veliko krajin, tihožitij in žanrskih podob, upodobljenih znotraj okvirov realističnega likovnega izražanja. O GDK in tam razstavljenih umetninah glej: Christian Fuhrmeister et al., "Die Große Deutsche Kunstausstellung" 1938. Relektüre und Neubewertung", v: 1938. *Kunst, Künstler, Politik*, ur. Eva Atlán et al. (Göttingen, 2013), str. 189–208.

⁵⁷ Großen Deutschen Kunstausstellungen, dostopno na: www.gdk-research.de/db/apsisa.dll/ete, pridobljeno 27. 6. 2020.

ob vnaprejšnji najavi in ob vodenem ogledu.⁵⁸ Po poročanju časnika *Marburger Zeitung* je nemško vodstvo kmalu po vzpostavitvi uprave v Mariboru povabilo graške umetnike, da v svojih delih upodobijo dogodke, ki so sledili zasedbi mesta.⁵⁹ Na prodajni razstavi naj bi bilo razstavljenih več kot petdeset olj, risb in akvarelov, prevladovali pa so predvsem motivi porušenih mostov in podobe obnove mesta, ki je sledila zasedbi. Avtor novice je izpostavil tudi risbe s portreti jugoslovanskih ujetnikov.⁶⁰ Šlo je za dela petih graških umetnikov, pomembnih članov graškega Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti. To so bili: Konstantin Damianos (1869–1953), Ernst Jungel (1893–1982), Franz Köck (1886–1975), Fritz Silberbauer (1883–1974) in Rudolf Spohn (1905–1975). Razstavo lahko razumemo kot politično dejanje v kontekstu ponemčevanja tega prostora. Organiziral jo je Oddelek za ljudsko izobrazbo in propagando (*Abteilung für Volksaufklärung und Propaganda*), upodobljena motivika razstavljenih del pa izkazuje podobo novih oblasti kot obnoviteljev in skrbnikov mesta. Prav tako so nemške oblasti v Mariboru s povabilom graških umetnikov postavile nekakšen vzor spodnještajerskim ustvarjalcem tako v smislu slogovnih kot vsebinskih prvin likovnih del. Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva usoda razstavljenih del ni znana.

Avgusta 1941 se je v štirih prostorih mariborskega gradu na pobudo Štajerske domovinske zveze odprla prva razstava, ki je bila na ogled tudi javnost.⁶¹ Na razstavi so se predstavili spodnještajerski umetniki, ki so kasneje postali člani mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti. Razstavljali so Johannes Hepperger, Jan Oeltjen, Elsa Oeltjen-Kasimir, Emil Petek, Leopold Wallner, Pipa Peteln, Konstanze Frohm in Erika Reiser. Razstavljenih je bilo 64 slikarskih del in Hitlerjeva portretna busta iz brona, ki jo je izdelala Elsa Oeltjen-Kasimir.⁶² O namenu razstave razberemo iz dopisa, ki ga je Pipa Peteln kot vodja kulturnega urada Štajerske domovinske zveze poslal pooblaščenцу za gospodarstvo znotraj urada šefa civilne uprave Alfredu Fleischmannu (1907–?). Po njegovih besedah je bil glavni cilj razstave dati vodjem in drugim uradnikom Štajerske domovinske zveze možnost, da pridobijo umetniška dela za opremo svojih pisarn in uradov ter pri spodnještajerskih umetnikih naročijo tudi nova dela. Iz pisma, ki ga je Pipa Peteln poslal štajerskemu pokrajinskemu konservatorju Walterju von Semetkowskemu (1886–1965), je razvidno, da so bili umetniki zelo zadovoljni z uspehom razstave, saj so bile po

⁵⁸ "Steirische Künstler erleben das Unterland", *Marburger Zeitung*, 9. 6. 1941, št. 130, str. 4.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ (Friederich Golob), "Kunst und Heimat", *Marburger Zeitung*, 26. 8. 1941, št. 210, str. 5.

⁶² Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt, karton 69, Ausstellung untersteirischer Maler.

njegovih besedah prodane skoraj vse slike.⁶³ Natančno število prodanih del ni znano, zagotovo pa je bilo največ umetnin kupljenih s strani urada šefa civilne uprave. Kupili so osemnajst del v vrednosti 3200 nemških mark, del umetnin so želeli uporabiti za opremo graških uradov, preostale pa naj bi bile predane graški galeriji v razstavne namene.⁶⁴

Naslednja znana razstava v Mariboru je bila odprta maja leta 1942 prav tako v prostorih mariborskega gradu. Likovna razstava je bila del večje propagandne razstave Štajerske domovinske zveze v sodelovanju z državnim propagandnim uradom v Gradcu.⁶⁵ Razstava je sovpadala s prvim kulturnim zasedanjem Štajerske domovinske zveze, ki je potekalo dne 12. maja 1942 na mariborskem gradu.⁶⁶ Zasedanja se je udeležil tudi vodja kulturnega urada v nemškem državnem propagandnem vodstvu Karl Cerff (1907–1978).⁶⁷ Iz mesečnega poročila mariborskega kulturnega urada je razvidno, da je Cerff v svojem dolgem govoru, ki ga v arhivih zaenkrat še ni bilo mogoče najti, govoril o načelih kulturnega dela v novi Nemčiji.⁶⁸ V prvem delu razstave so bili predstavljeni tako imenovani dosežki in uspehi Štajerske domovinske zveze, razstavljene so bile fotografije različnih proslav, nemške pesmi, predstavljeno je bilo nemško mariborsko gledališče. Na likovni razstavi so bila razstavljena dela Pipa Petelna, Johannes Heppergerja, Franja Stiplovška, Konstanze Frohm, Erike Reiser, Jana Oeltjena, Maxa von Formacherja, Karla Jiraka, Otta Schitnika in Leopolda Wallnerja.⁶⁹

Od 26. septembra do 4. oktobra 1942 je bila ob proslavi prvega okrožnega dneva v Mariboru odprta tudi likovna razstava spodnještajerskih umetnikov. Mariborska razstava se je od razstav, ki so bile ob tej priložnosti postavljene v drugih spodnještajerskih mestih, razlikovala v tem, da je vzporedno z njo potekala tudi posebna razstava slikarjev iz tretjega rajha, ki so razstavljali dela s spodnještajerskimi motivi.⁷⁰ Razstavo je organiziralo mariborsko Združenje štajerskih

⁶³ ÖStA, AVA, Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt, karton 69, Petelnovo pismo Semetkowskemu, 21. 8. 1941.

⁶⁴ ÖStA, AVA, Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt, karton 69, Pismo Semetkowskega, poslano Petelnu, 24. 11. 1941.

⁶⁵ (Robert Kratzert), "Stätten neuen deutschen Kulturschaffens im Unterland", *Marburger Zeitung*, 13. 5. 1942, št. 133, str. 4.

⁶⁶ (Robert Kratzert), "Stätten neuen deutschen Kulturschaffens im Unterland", *Marburger Zeitung*, 13. 5. 1942, št. 133, str. 4.

⁶⁷ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Monatsbericht für Mai 1942, 28. 5. 1942.

⁶⁸ PAM, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116, Monatsbericht für Mai 1942, 28. 5. 1942.

⁶⁹ (Robert Kratzert), "Stätten neuen deutschen Kulturschaffens im Unterland", *Marburger Zeitung*, 13. 5. 1942, št. 133, str. 4.

⁷⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung untersteirischer Male rund Sonderschau "Untersteirische Landschaft" gesehen von Malern aus dem Reich.

Max von Formacher, skica kostuma, ok. 1944 (Pokrajinski arhiv Maribor)

umetnikov in ljubiteljev umetnosti v prostorih mariborskega gradu. V prvi sobi so bila razstavljena dela umetnikov iz nemškega rajha. Iz Berlina sta prihajala Johann Klewitz (?–?) in Karl Säwert (1888–1958), iz Dresdna so bili Arthur Geisler (1887–1963), Ferdinand Grebestein (1883–1974) in Erich Fraass (1893–

1974), iz Münchna August Riedl (?–?), Max Willuda (1889–1959), Anton Lamprecht (1901–1984) in Hermann Böcker (1890–1978), iz Kölna pa sta razstavljala Käthe Imhoff (1893–1984) in Jakob Berwanger (1900–1959).⁷¹ V naslednjih dveh prostorih so bila razstavljena slikarska dela, v zadnjem prostoru pa grafike spodnještajerskih umetnikov Leopolda Wallnerja, Luigija Kasimirja, Jana Oeltjena, Cvetka Ščuke, Franja Stiplovška, Antona Klingerja, Roberta Gattingerja, Konstanze Frohm, Emila Petka, Pipa Petelna, Johannes Heppergerja, Karla Jiraka, Fredy Koschitz, Brunette Rubin, Otta Schitnika, (Gabriele) Hoffmann-Muller, Maxa von Formacherja in Else Oeltjen-Kasimir.⁷² Natančno ozadje te razstave ni znano, pri čemer ostajata odprti tudi vprašanji, kdaj in kako so nastala dela nemških umetnikov iz rajha. Morda so umetniki pripotovali v Spodnjo Štajersko že pozimi 1941/42 in tu ustvarili slike ali pa vsaj skice, ki so jih dokončali v domačem kraju, saj je s seznama razstavljenih del razvidno, da so bile na razstavi tudi zimske krajine.⁷³ Razstava je bila prodajna, vse skupaj je bilo prodanih petnajst del, osem umetnin nemških umetnikov iz rajha in sedem spodnještajerskih umetnikov.⁷⁴ Na razstavi so bili spodnještajerski umetniki postavljeni ob bok nemškemu umetniku iz rajha. Po eni strani so se lahko na ta način spodnještajerski umetniki napajali z nemškimi vzori, po drugi strani pa so se pokazali kot suvereni umetniki, ki se kot kulturni delavci zavedajo svoje dolžnosti, da na sami meji rajha pomagajo graditi nemško kulturo. Zadnja razstava v Mariboru leta 1942 se je zvrstila novembra v prostorih trgovine Karbeutz. Predstavljena sta bila Karel Jirak in Pipo Peteln s svojimi olji, slednji tudi še z akvareli.⁷⁵

Leto 1943 je bilo na celotnem Štajerskem znano kot Roseggerjevo leto. Peter Rosegger (1843–1918), štajerski pisatelj 19. stoletja, ki je bil znan po svojih domovinskih romanih (nem. *Heimatroman*), je imel posebno mesto v avstrijski nacionalsocialistični kulturni politiki.⁷⁶ Slavljenje ruralnega življenja in tradicije je bilo v sozvočju z nacističnim geslom "*Blut und Boden*" in ob stoletnici pisateljevega rojstva so na Štajerskem priredili mnogo proslav. Tudi na Spodnjem Štajerskem je bilo v okviru Roseggerjevega leta organizirano veliko

⁷¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung untersteirischer Male rund Sonderschau "Untersteirische Landschaft" gesehen von Malern aus dem Reich.

⁷² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung untersteirischer Male rund Sonderschau "Untersteirische Landschaft" gesehen von Malern aus dem Reich.

⁷³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung untersteirischer Male rund Sonderschau "Untersteirische Landschaft" gesehen von Malern aus dem Reich.

⁷⁴ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Kunstaussstellung in Marburg, brez datuma.

⁷⁵ "Gemäldeausstellung der Kunsthandlung Karbeutz in Marburg", *Marburger Zeitung*, 20. 11. 1942, št. 324, str. 6.

⁷⁶ Stefan Karner, *Die Steiermark im Dritten Reich 1938–1945* (Gradec, 1986), str. 199.

prireditev, med katerimi so bile likovne razstave, ki so se zvrstile v različnih spodnještajerskih mestih od junija do decembra.

Na začetku maja 1943 se je sestala likovna skupina mariborskega Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti ter vodje nekaterih uradov Štajerske domovinske zveze in urada šefa civilne uprave.⁷⁷ Na srečanju je bil predložen program devetih načrtovanih razstav.⁷⁸ Junija naj bi skupaj razstavljala Anton Klinger in Florian Stschuka, julija Franjo Stiplovšek in Vladimir Štoviček, avgusta Pipo Peteln, v drugi polovici septembra naj bi na grafični in umetnoobrotni razstavi razstavljali Viktor Balan, Brunetta Rubin, Max von Formacher in (Gabriele) Hoffmann, v prvi polovici oktobra bi skupaj razstavljala Emil Petek in Konstanze Frohm, v drugi polovici pa Leo Wallner in Karel Jirak, november je bil predviden za skupno razstavo Rudolfa Pointnerja in Fredy Koschitz, december pa za razstavo Johannes Heppergerja.⁷⁹ Kot skupinska razstava je bila za september predvidena tudi razstava, organizirana v okviru kulturnega tedna Štajerske domovinske zveze.⁸⁰ Zaradi povečanega obsega dela ob pripravi vseh razstav so se v mariborskem Združenju štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti preko Štajerske domovinske zveze obrnili na pooblaščenca za kulturo v uradu šefa civilne uprave dr. Papescha, da trem članom mariborskega združenja, ki so bili zaposleni v različnih šolah, odobri izostanek od poletnega dela.⁸¹ Rudolf Pointner je bil tako oproščen vsega poletnega dela, Karel Jirak in Anton Klinger pa sta dobila samo en dodaten teden za umetniško udejstvovanje.⁸² Mariborsko združenje je prav tako zaprosilo za kulturo zainteresirano mladino, da bi jim vsak mesec pomagala pri postavitvi in čuvanju razstav.⁸³ V Mariboru se je nato v letu 1943 kljub načrtovanim devetim razstavam zvrstilo osem likovnih razstav.

Prva likovna razstava v tem letu je bila organizirana ob praznovanju kulturnih dni nemške mladine od 3. do 6. junija v domu nemške mladine. Razstavljenih je bilo trideset del dvanajstih umetnikov.⁸⁴ Na razstavi so prevladovali

⁷⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Protokoll, 5. 5. 1943.

⁷⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Protokoll, 5. 5. 1943.

⁷⁹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Protokoll, 5. 5. 1943.

⁸⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Protokoll, 5. 5. 1943.

⁸¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Befreiung vom Ferieneinsatz, 31. 5. 1943.

⁸² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Befreiung vom Ferieneinsatz, 31. 5. 1943.

⁸³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellungen der bildenden Künstler Untersteiermarks, 12. 5. 1943.

⁸⁴ (Hans Auer), "Untersteirische Maler stellen aus", *Marburger Zeitung*, 5.–6. 6. 1943, št. 156–157, str. 6. Razstavljali so: Pipo Peteln, Anton Klinger, Karel Jirak, Johannes Hepperger, Jan Oeltjen, Elsa Oeltjen-

motivi spodnještajerskih krajin, organizacija razstave mariborskega združenja v okviru praznovanja mladinskih kulturnih dni pa je dala razstavi politično ozioroma propagandno konotacijo, saj je imela mladina pomembno mesto v okupacijskih načrtih ponemčenja tega območja in vzgoji tako imenovanega domovini zvestega Štajerca.⁸⁵ Naslednjo razstavo je mariborsko Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti priredilo v prostorih trgovine z umetninami Karbeutz.⁸⁶ Šlo je za razstavo dveh celjskih umetnikov, članov združenja, Antona Klingerja in Cvetka Ščuke. Na prodajni razstavi, ki je bila odprta od 5. do 14. junija 1943, je bilo razstavljenih šestnajst Klingerjevih in deset Ščukovih del.⁸⁷

Julija 1943 sta v Mariboru razstavljala Franjo Stiplovšek in Vladimir Štoviček. Priprave na razstavo so se pričele junija, ko je tajnik mariborskega združenja Josef Werdisch (?–?) dne 15. junija prvič pisal umetnikoma, naj sporočita, katera dela bosta razstavila, in ju hkrati pozval, naj pošljeta kratko biografijo in fotografijo za razstavni katalog.⁸⁸ Ker ni prejel nobenega odgovora, se je obrnil na okrožno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Brežicah in prosil, da mu pošljejo morebitna nova naslova, pri čemer se je tudi spraševal, ali sta umetnika sploh še prisotna v deželi.⁸⁹ Iz ohranjene korespondence je razvidno, da sta Stiplovšek in Štoviček nazadnje le odpisala tajniku združenja, prav tako korespondenca nadalje razkriva, da je bila ena izmed Štovičkovih mavčnih plaket med prevozom poškodovana ter da je bil Štoviček kot kipar sam zadolžen tudi za izdelavo podstavkov za svoje kipe in za njihov transport iz Leskovca pri Krškem do Maribora.⁹⁰ Zapleti pri pripravi razstave so se nadaljevali. Otvoritev razstave je bila načrtovana za 1. julij, vendar organizatorji razstave zaradi železniške zapore niso vedeli, ali bodo pravočasno prejeli Stiplovškova dela. Otvoritev so zato prestavili na 18. julij in o tem obvestili tudi matično združenje v Gradcu.⁹¹ Zapora se je medtem že sprostila in Stiplovškova dela so iz Krškega pravočasno prišla v Maribor.⁹² Razstava je

Kasimir, Leopold Wallner, Konstanze Frohm, Emil Petek, Viktor Balan, Robert Gattinger, Vladimir Štoviček.

⁸⁵ O ponemčevalnih načrtih Štajerske domovinske zveze glej: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 781–789.

⁸⁶ "Zwei Cillier Maler stellen aus", *Marburger Zeitung*, 9. 6. 1943, št. 160, str. 6.

⁸⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Klinger in Ščuka.

⁸⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Kollektivausstellung, 21. 6. 1943.

⁸⁹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Werdischevo pismo okrožnemu vodstvu Štajerske domovinske zveze v Brežicah, brez datuma.

⁹⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Werdischevo pismo Štovičku, 23. 6. 1943.

⁹¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Werdischevo pismo združenju v Gradcu, 30. 6. 1943.

⁹² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde

bila tako odprta od 1. do 10. julija v prostorih trgovine Karbeutz, razstavljenih pa je bilo 23 Stiplovškovih in 11 Štovičkovih del.⁹³

Četrta razstava je bila organizirana avgusta 1943 v prostorih trgovine Karbeutz, kjer je samostojno razstavljal Robert Gattinger. Razstava, ki je bila odprta od 3. do 12. avgusta, je bila osredotočena na Gattingerjeve norveške akvarele, vse skupaj je bilo razstavljenih 32 njegovih del.⁹⁴ Na razstavi je bilo prodanih šest umetnikovih del.⁹⁵ Razstavljanje članov mariborskega združenja v prostorih trgovine Karbeutz se je nadaljevalo septembra, ko je bila od 1. do 11. septembra 1943 odprta samostojna razstava slikarja Pipa Petelna. V prodajnem smislu je bila razstava za Petelna zelo uspešna, saj je bilo prodanih kar 21 od 39 njegovih razstavljenih del.⁹⁶

Največja in najpomembnejša likovna razstava v Mariboru leta 1943, in verjetno tudi v celotnem obdobju nemške okupacije mesta, je potekala v okviru velikega praznovanja kulturnega tedna Štajerske domovinske zveze. Intenzivne priprave za mariborsko razstavo so se pričele le mesec pred otvoritvijo. Z dne 23. avgusta 1943 je ohranjen koncept vabila članom mariborskega združenja k sodelovanju, iz katerega je razvidno, da je bila razstava zamišljena zelo ambiciozno.⁹⁷ Prikazala naj bi celostno podobo upodablajoče umetnosti na Spodnjem Štajerskem, zato so bili umetniki pozvani, da razstavijo svoja najbolj reprezentativna dela.⁹⁸ Umetnikom so želeli poudariti pomembnost te razstave tako, da so navajali znane politične osebnosti, ki si jo bodo ogledale. Tako je v konceptu vabila zapisano, da bo prisoten štajerski *Gauleiter* Siegfried Uiberreither, ki bo na podlagi razstave lahko ocenil kvaliteto dela spodnještajerskih umetnikov.⁹⁹ Prišel naj bi tudi *Reichsleiter* Alfred Rosenberg (1893–1946), pomemben nacistični ideolog, ki naj bi ga spremljali tudi novinarji iz celotnega rajha, zato naj umetniki premišljeno izberejo najboljša dela in jih pravočasno dostavijo.¹⁰⁰ S

(26/2), Werdischevo pismo združenju v Gradcu, 2. 7. 1943.

⁹³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Stipe in Stower.

⁹⁴ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Robert Gattinger.

⁹⁵ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Seznam prodanih del, brez datuma.

⁹⁶ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Verkaufte Bilder, 12. 5. 1943.

⁹⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Koncept vabila, 23. 8. 1943.

⁹⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Koncept vabila, 23. 8. 1943.

⁹⁹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Koncept vabila, 23. 8. 1943.

¹⁰⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Koncept vabila, 23. 8. 1943.

Robert Gattinger, Norveška pokrajina, 1943, akvarel, Umetnostna galerija Maribor (Umetnostna galerija Maribor)

takšnim poudarjanjem pomembnosti razstave so v mariborskem združenju verjetno želeli v umetnikih vzbuditi občutek važnosti njihovega dela in njihovo dolžnost, ki jo imajo kot kulturni ustvarjalci do svoje domovine, predvsem pa so želeli pri njih doseči večji odziv, ki se je na primeru predhodno organizirane- ga tekmovanja za osnutek plakata kulturnega tedna pokazal za zelo slabega.¹⁰¹

V zvezi z organizacijo mariborske razstave ob praznovanju kulturnega tedna Štajerske domovinske zveze je dne 1. 9. 1943 v prostorih kulturnega urada ome- njene zveze potekal sestanek mariborskega združenja.¹⁰² Iz zapisnika sestanka je razvidno, da so v tistem trenutku načrtovali, da bodo dela zaradi več sočasnih

¹⁰¹ Že junija 1943 so namreč iz zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze pisali Pipu Petelnu, da potrebujejo plakat ob praznovanju kulturnega tedna omenjene zveze, ki naj ga oblikuje spodnje- štajerski umetnik oziroma umetnica. V kulturnem uradu zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze so v naslednjih dneh določili, da za izbiro umetnika priredijo tekmovanje, na katerem bi pode- lili nagrade za tri najboljše osnutke. Tekmovanje pri spodnještajerskih umetnikih ni imelo velikega odziva, saj sta svoje osnutke poslala le Konstanze Frohm in Rudolf Pointner (PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Preisausschreiben, 16. 6. 1943).

¹⁰² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 1. 9. 1943.

dogodkov razstavljeni v dveh razstaviščih.¹⁰³ Slikarska dela bi razstavili v prostorih pri Götzu, današnja dvorana Union, grafična dela pa v prostorih trgovine Karbeutz.¹⁰⁴ Umetniška dela, ki so prispela na mariborsko združenje, je ocenila žirija, katere člani so bili vodja Vodstvenega urada II zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze Siegfried Tremel ter slikarji Pipa Peteln, Johannes Hepperger in Karel Jirak.¹⁰⁵ Žirija je presodila, katera dela so ustrezna za razstavo, vendar o samem delovanju žirije zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva ne vemo veliko. Znan je primer, da je bila le dan pred otvoritvijo razstave umetniku Viktorju Balanu poslana zavrnitev njegovih del.¹⁰⁶ Negativen odgovor so člani žirije obrazložili s tem, da so predlagana dela že bila razstavljeni in da niso dovolj reprezentativna.¹⁰⁷ Kljub prvotno drugačnim načrtom je bila razstava na koncu odprta v prostorih zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze in v prostorih trgovine Karbeutz. V prostorih Štajerske domovinske zveze je bila odprta slikarska razstava, ki je zajemala 77 olj, akvarelov, risb in pastelov 12 umetnikov, v prostorih trgovine Karbeutz pa grafična razstava s 17 deli sedmih umetnikov.¹⁰⁸ V Muzeju novejšje zgodovine Slovenije hranijo tri fotografije razstave. Z njih in iz razstavnega kataloga, v katerem je objavljenih tudi nekaj reprodukcij, je razvidno, da so prevladovala krajine, zatem pa je bilo največ cvetličnih tihožitij in portretov.¹⁰⁹ V razstavljenih delih Johanna Heppergerja so bili pogosti tudi motivi iz kmečkega življenja, pri čemer ni šlo toliko za umetnine s socialno tematiko, temveč za prikazovanje idiličnega, neokrnjenega sveta, ki je zasedal pomembno mesto v nacistični ideologiji.

Na tej razstavi je nekaj razstavljenih umetnin vzbudilo zanimanje Hansa Riehla (1891–1967),¹¹⁰ graškega direktorja *Neue Galerie*, ki se je odločil za

¹⁰³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 1. 9. 1943.

¹⁰⁴ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 1. 9. 1943.

¹⁰⁵ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellung, 24. 9. 1943.

¹⁰⁶ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellung, 24. 9. 1943.

¹⁰⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellung, 24. 9. 1943.

¹⁰⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kulturwoche des Steirischen Heimatbundes. Kunstaussstellung untersteirischer Künstler von 25. Sept. bis 10. Okt. 1943 im Heimatbundsaaal 1. Stock und Sonderschau Graphik in den Räumen der Kunsthandlung Karbeutz.

¹⁰⁹ V Pokrajinskem arhivu Maribor je ohranjen album fotografij, ki naj bi dokumentirale to razstavo, vendar gre za razstavo, ki jo je mariborsko Združenje štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti organiziralo v Celju septembra 1942.

¹¹⁰ *Hans Riehl* (1891–1967) se je rodil v Dunajskem Novem Mestu. Na Dunaju je ob pravi študiral tudi filozofijo, umetnostno zgodovino in arheologijo. Poučeval je na različnih šolah, a je zaradi nacional-socialističnih prepričanj izgubil svoje učiteljsko mesto. Po priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu je na graški univerzi dobil mesto profesorja umetnostne zgodovine in konservatorstva. Septembra 1939 se je zaposlil tudi v štajerskem deželnem muzeju *Joanneum*, kjer je bil kasneje imenovan za vodjo

Johannes Hepperger,
Pastir, ok. 1943,
akvarel, nahajališče
neznano (Pokrajinski
arhiv Maribor)

nakup sedmih del.¹¹¹ Izmed izbranih del sta sliki Karla Jiraka *Sommerabend vor Gams*¹¹² in Leopolda Wallnerja *An der Drann*¹¹³ še danes v zbirki graške

novoustanovljene *Neue Galerie*. Med nemško okupacijo Spodnje Štajerske je sodeloval pri plenjenju tamkajšnje kulturne dediščine. Po koncu druge svetovne vojne je ostal na položaju direktorja *Neue Galerie* do svoje upokojitve (*Die Kunst der Anpassung: steirische KünstlerInnen im Nationalsozialismus zwischen Tradition und Propaganda: Ausstellungskatalog Neue Galerie Graz* (Graz, 2010), str. 22).

¹¹¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Gemälde, 3. 11. 1943; PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Ausstellungsgemälde, 8. 11. 1943.

¹¹² *Gesamtkatalog der Gemälde: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum Graz* (Graz, 1988), str. 212.

¹¹³ Prav tam, str. 336. V katalogu je zapisan napačen naslov An der Drau.

galerije. Iz arhivskega gradiva ni razvidno, da bi razstavo obiskala zveneča imena nemške nacionalsocialistične politike, ki so se omenjala ob pripravi, zagotovo pa si je razstavo ogledala Gertrud Scholtz-Klink (1902–1999), voditeljica Nacionalsocialistične zveze žensk, ki je tisti čas gostovala na Spodnjem Štajerskem.¹¹⁴ Okrožno vodstvo mesta Celje ji je ob tem dogodku podarilo razstavljenjo sliko celjskega slikarja Antona Klingerja *Römstrasse in Cilli*.¹¹⁵ Dejstvo, da je bila razstava organizirana v okviru mariborskega kulturnega tedna Štajerske domovinske zveze, kakor tudi uvodno besedilo kataloga, kjer je bilo zapisano, da je v vojnem času treba varovati "vrednote nemške kulture" in da sta razstavi "dokaz nemškega kulturnega ustvarjanja na jugovzhodnem obmejnem območju velikonemškega rajha", pričata, da je bila razstava močno vpeta v politična oziroma propagandna prizadevanja nemških okupacijskih oblasti.¹¹⁶

Sedma razstava je bila od 15. do 25. oktobra 1943 v trgovini Karbeutz, na njej je bilo razstavljenih 15 olj Karla Jiraka in 20 del Leopolda Wallnerja.¹¹⁷ Naslednja razstava je bila zamišljena za prvo polovico oktobra 1943, na kateri bi razstavljala Emil Petek in Konstanze Frohm, vendar je slednja zaradi nezadovoljstva s trgovino Karbeutz razstavo odpovedala,¹¹⁸ Petek pa je zaprosil za preložitev datuma. Peteln se je tako odločil, da bo Petek razstavljal skupaj s Fredy Koschitz in Rudolfom Pointnerjem; njuna razstava je bila predvidena za november 1943.¹¹⁹ Pointner je nato zaradi bolezni razstavo odpovedal,¹²⁰ tako sta na zadnji, osmi razstavi v letu 1943, ki je bila odprta od 15. do 25. novembra, razstavljala samo Fredy Koschitz in Emil Petek.¹²¹ Fredy Koschitz je razstavila sedem svojih olj, Emil Petek pa petnajst olj in pastelov.¹²² S prodajnega

¹¹⁴ "Frau Scholtz-Klink im Unterland", *Marburger Zeitung*, 9.–10. 10. 1943, št. 282–283, str. 3.

¹¹⁵ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 7. 10. 1943.

¹¹⁶ Avtor uvodnega besedila je bil Siegfried Tremel, vodja Vodstvenega urada II zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze (PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kulturwoche des Steirischen Heimatbundes. Kunstaussstellung untersteirischer Künstler von 25. Sept. bis 10. Okt. 1943 im Heimatbundsaaal 1. Stock und Sonderschau Graphik in den Räumen der Kunsthandlung Karbeutz).

¹¹⁷ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Katalog razstave Kunstaussstellung Prof. Karel Jirak – Marburg. Leo Wallner – Pettau.

¹¹⁸ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktenvermerk, 7. 10. 1943.

¹¹⁹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Petelnovo pismo Petku, 14. 10. 1943.

¹²⁰ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Pointnerjevo pismo Petelnu, 6. 11. 1943.

¹²¹ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Vabilo.

¹²² PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Seznam razstavljenih del.

Emil Petek, *Pri oknu*, ok. 1943, pastel, nahajališče neznano (Pokrajinski arhiv Maribor)

vidika je bila razstava uspešna predvsem za Petka, saj je bilo prodanih kar deset njegovih del.¹²³

¹²³ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Verkaufte Bilder von Maler Petek, 14. 12. 1943.

Predviden načrt za leto 1943 tako ni bil izveden v celoti. Spodnještajerski umetniki so sicer razstavljali na razstavi ob kulturnih dnevih nemške mladine, ki je na srečanju maja 1943 niso omenjali, iz neznanih razlogov pa je odpadla skupinska razstava Viktorja Balana, Brunette Rubin, Maxa von Formacherja in (Gabriele) Hoffmann ter samostojna razstava Johannes Heppergerja, katere otvoritev je bila načrtovana za december.

Iz letnega programa Štajerske domovinske zveze za leto 1944 je razvidno, da je bilo načrtovano, da bo mariborska podružnica Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti v Mariboru priredila vsaj dve razstavi, eno spomladi in drugo jeseni,¹²⁴ vseeno pa v Mariboru še vse do maja 1945 ni prišlo do nobene otvoritve likovne razstave spodnještajerskih umetnikov. K zatonu razstavne dejavnosti je pripomogla negotova vojna situacija in začetek zavezniških bombnih napadov, zaradi katerih so se prebivalci začeli umikati na podeželje, nacistični funkcionarji pa seliti svoje družine.¹²⁵ V enem od bombnih napadov konec leta 1944 je bil tako poškodovan tudi Hutterjev blok, v katerem je tisti čas prebival Pipa Peteln, v napadu pa so bila uničena tudi nekatera njegova dela.¹²⁶

Zaključek

S koncem vojne in nemškim porazom se je večina likovnikov mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti morala umakniti oziroma je pobegnila iz Jugoslavije. Trije člani so že v času vojne živeli zunaj Spodnje Štajerske. Max von Formacher je živel in kot kostumograf deloval v Berlinu,¹²⁷ na Dunaju pa sta prebivala in ustvarjala Luigi Kasimir in njegova soproga Tanna Kasimir-Hoernes. Še pred koncem vojne je aprila 1944 v bojih na vzhodni fronti padel goreči nacist Leopold Wallner, zaradi bolezni pa je decembra istega leta umrla Elsa Oeltjen-Kasimir.¹²⁸ Po zlomu Nemčije so si v Avstriji nov dom ustvarili Pipa Peteln, Johannes Hepperger, Karel Jirak, Robert Gattinger, Erika Reiser, Brunetta Rubin, Konstanze Frohm, Fredy Koschitz in

¹²⁴ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Aktionsplan für die Propaganda-, Presse- und Kulturarbeit in der Untersteiermark, januar 1944.

¹²⁵ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 318.

¹²⁶ PAM, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2), Schreiben v. 18. 12. 1944, 16. 1. 1945.

¹²⁷ (Margarete Pirich), "Der Zeichner Max von Formacher. Er kleidet Filmstars und Komparsen", *Marburger Zeitung*, 23. 9. 1943, št. 266, str. 6.

¹²⁸ Marjeta Ciglencečki, "The Balkan beauty". Elsa Oeltjen Kasimir (1887–1944)", *Europe and the Balkans. Decades of Europeanization?* (Würzburg, 2015), str. 198.

Rudolf Pointner. Nekaj umetnikov je po vojni ostalo v novi Jugoslaviji, Cvetko Ščuka in Franjo Stiplovšek sta bila od povojnih oblasti imenovana za pooblaščenca Komisije za ugotovitev škode na kulturnozgodovinskih predmetih v Sloveniji, Stiplovšek je leta 1953 postal tudi ravnatelj Posavskega muzeja v Brežicah.¹²⁹ Vladimir Štoviček je po vojni ustvarjalno delo nadaljeval v Leskovcu pri Krškem in prejel tudi mnogo javnih naročil. Usoda drugih, ki so ostali v Jugoslaviji, pa je bila temnejša. Kaj se je zgodilo s celjskim slikarjem Antonom Klingerjem, ni znano; umrl je leta 1945, njegovo ime pa je vpisano v register vojnih žrtev druge svetovne vojne.¹³⁰ Dorothea Hauser naj bi januarja 1946 v svoji hiši pri Vojniku zanetila požar in se ustrelila,¹³¹ Jana Oeltjena pa so povojne oblasti zaradi njegovega nemškega porekla za nekaj mesecev zaprle v taborišče Strnišče in nacionalizirale njegovo hišo in vinograd v Halozah.¹³² Po posredovanju prijateljev je bil izpuščen iz taborišča, dobil je službo restavratorja na ptujskem gradu in živel na Ptuju do svoje smrti leta 1968.¹³³ Usoda Emila Petka in Viktorja Balana ni znana.

Povojna protinemška naravnost je vplivala na načrtno izogibanje določenim temam v raziskovanju dogodkov oziroma pojavov v obdobju druge svetovne vojne. Posledično je bilo to razdobje v zgodovini likovne umetnosti mesta Maribor označeno kot obdobje "mirovanja" na likovnem področju,¹³⁴ čeprav lahko na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva zagotovo govorimo o organiziranem likovnem življenju v Mariboru. Nezanimanje za umetniške procese je pogosto temeljilo na izhodiščnih oznakah, da gre za umetnine brez umetniškega značaja ali da so umetniki tujci, kar je doprineslo k slabšemu razumevanju dogajanja v Mariboru oziroma na območju Spodnje Štajerske med drugo svetovno vojno. Da bi resnično razumeli zgodovinski kontekst in kompleksnost dogajanja v času druge svetovne vojne, ki je pogosto podvrženo poenostavljanju, moramo poskusiti rekonstruirati takratno umetniško sceno in analizirati tedaj ustvarjeno likovno produkcijo.¹³⁵ Slednja je dosegla najvišjo likovno kvaliteto v delih Johanna Heppergerja, Jana Oeltjena, Pipa Petelna,

¹²⁹ Uredništvo, "Ščuka, Cvetko (1895–1987)", *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi643120/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno 3. 6. 2020; Meta Gabršek-Prošenc, *Stiplovšek: retrospektiva* (Brežice, 1979), str. 108–109.

¹³⁰ Imenski seznam smrtnih žrtev druge svetovne vojne, dostopno na: www.sistory.si/zrtve/zrtve/?id=34474, pridobljeno 3. 6. 2020.

¹³¹ Moškon, *Razstava v spomin*, str. 1.

¹³² Ciglencečki, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji", str. 60.

¹³³ Prav tam.

¹³⁴ *Poročilo o razvoju Umetnostne galerije Maribor*, str. 6.

¹³⁵ Slogovna in ikonografska analiza mariborske likovne umetnosti iz časa nemške okupacije v širšem kulturnopolitičnem kontekstu je predmet raziskav avtoričine nastajajoče doktorske disertacije na Podiplomski šoli ZRC SAZU.

Franja Stiplovška in Vladimirja Štovička. Hepperger se je v svojih ruralnih prizorih slogovno naslonil na delo učitelja Albina Egger-Lienza (1868–1926), pri čemer pa ni premogel učiteljevega ekspresivnega izraza. Jan Oeltjen je tudi v tem ustvarjalnem obdobju ohranil svoj prepoznaven likovni izraz, ki se je kazal v bolj ekspresivnem upodabljanju človeških figur in narave. Prav tako ni mogoče opaziti vidnejšega preloma v predvojnem in medvojnem ustvarjanju Pipa Petelna, ki je nadaljeval z realističnim likovnim snovanjem, zlasti krajin in tihožitij. V delu Franja Stiplovška je bilo še vedno prisotno plastično oblikovanje, ki se je v njegovem opusu pojavilo pod vplivom nove stvarnosti. Delo Vladimirja Štovička pa je tudi v tem obdobju temeljilo na strogem realizmu, kjer so prevladovala natančne portretne upodobitve, ki jih je v posameznih primerih omehčal z bolj idealizirano podobo.

Ob tem pa se odpira tudi problematika odnosa nemške nacionalsocialistične oblasti do umetnosti, ki je večplastna in kompleksna, saj je znotraj režima pogosto prihajalo do dvojnosti in protislovij ter neusklajenega delovanja različnih uradov.¹³⁶

Mariborsko podružnico Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti moramo v luči zgodovinskih dogodkov in nemških nacionalsocialističnih teženj v okviru okupacije Spodnje Štajerske zagotovo razumeti ne samo kot kulturno, marveč tudi kot politično oziroma ideološko zaznamovano organizacijo. Nemška nacionalsocialistična oblast zasedbe Spodnje Štajerske namreč ni razumela v smislu pridobitve življenjskega prostora (nem. *Lebensraum*), temveč je slovensko ozemlje označevala za nemški narodni in kulturni prostor (nem. *deutscher Volks- und Kulturboden*), ki ga je po njihovem nemški narod po krivici izgubil ob koncu prve svetovne vojne.¹³⁷ Zato je po zasedbi leta 1941 nemška oblast začela z intenzivno raznarodovalno politiko, v procesu ponemčevanja tega prostora pa je imela pomembno vlogo tudi kulturna politika. Mariborska podružnica Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti je obstajala in delovala v tesni povezavi s Štajersko domovinsko zvezo. Imela je nalogo krepljenja štajerske pripadnosti pri umetnikih in gledalcih, hkrati pa so takratne razstave na Spodnjem Štajerskem želele pokazati, da tu živeti in delujoči umetniki sooblikujejo nemško kulturo, saj naj bi ji od nekdaj pripadali. Umetnost oziroma kultura je bila tako podvržena politizaciji oziroma ideološki instrumentalizaciji in bila kot takšna s strani nemških nacionalsocialističnih oblasti uporabljena za upra-

¹³⁶ Zgovoren je primer Karla Jiraka. Po eni strani ga je nemška nacionalsocialistična oblast sprejemala, bil je član mariborske podružnice Združenja štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti, po drugi strani pa je ista oblast njegove predvojne slike označila za slovensko umetnost in jih kot nevredna umetniška dela predvidela za zamenjavo za t. i. nemške umetnine iz ljubljanskih javnih zbirk, čeprav se njegove predvojne in medvojne slike niso razlikovale ne po slogovni ne po vsebinski plati.

¹³⁷ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 83.

Vladimir Štoviček, Zaspanka / Frančiška Skubic, 1943, marmor, Mestni muzej Krško (Mestni muzej Krško)

vičenje in legitimacijo okupacije ter načrtovane priključitve tega območja k tretjemu rajhu. Tako niso obravnavali samo sočasne likovne produkcije, saj lahko podobne težnje opazujemo tudi na primeru odnosa nacističnih oblasti do starejše kulturne dediščine tega območja. Zlasti spomeniki srednjeveške umetnosti so bili takrat s strani nacističnih ideologov interpretirani oziroma reinterpreterirani v smislu poudarjanja nemškega vpliva na kulturni razvoj

obravnavanega geografskega prostora in hkratnega dokazovanja neobstoja slovenske kulture.¹³⁸

Tudi pri obravnavi umetnikov, članov mariborske podružnice, moramo biti previdni, saj prenagljene enopomenske oznake spregledajo marsikateri vidik. Zagotovo so bili nekateri umetniki pristaši in podporniki nacistične Nemčije,¹³⁹ drugi so se združenju pridružili iz ustvarjalnih, tretji iz oportunističnih vzgibov, nekateri pa so v članstvu videli eksistencialno rešitev. Pri raziskavah je tako treba upoštevati tudi človeški dejavnik, saj zaradi zapletenih ozadij, ki nam niso vedno povsem znana, ni enostavnih odgovorov.¹⁴⁰ Ne nazadnje pa mora pri vrednotenju vseh umetniških del prevladati kriterij likovne kvalitete, pri čemer je treba obravnavano umetnino postaviti v ustrezen družbenopolitični kontekst.

¹³⁸ Avtorica prispevka pripravlja na podlagi v tem članku uporabljene metodologije in rezultatov pričujoče raziskave o nemškem nacionalsocialističnem odnosu do kulturne dediščine razpravo o nacističnih reinterpretacijah srednjeveških stenskih poslikav na Slovenskem.

¹³⁹ O Elsinem navdušenju nad nacistično Nemčijo glej: Ciglencečki, "Elsa Oeltjen Kasimir", str. 8–9.

¹⁴⁰ O kompleksnosti obravnave umetnikov in njihovega dela v času nemškega nacionalsocializma glej: Jonathan Petropoulos, *Artists under Hitler. Collaboration and survival in Nazi Germany* (New Haven–London, 2014).

Anja Iskra

VISUAL ART IN MARIBOR DURING THE GERMAN OCCUPATION 1941–1945

SUMMARY

After the defeat of the Yugoslav army in April 1941, Maribor entered a period of German occupation. Culture played an essential role in German occupation politics. Various political offices and organisations dealt with cultural issues. Among these, the Styrian Patriotic League (*Steirischer Heimatbund*) was the most prominent in Maribor because it had an essential role in the Germanisation of the Lower Styria region (*Untersteiermark*). Pipo Peteln, the Maribor painter, became the leading figure in the cultural scene, especially in the visual arts after 1941. After the overthrow in 1918 and the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, he exhibited together with other Slovenian artists and was a member of the Maribor art clubs of that time. Later, however, he distanced himself from the Slovenian artists and exhibited as a Volksdeutscher. After the German takeover in Maribor, he became the head of the cultural office of the Municipality of Maribor and the Styrian Patriotic League. On April 15, 1942, he became the head of a newly founded Maribor affiliate of the Graz-based association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art, which later organised Maribor's art life. The affiliate had close ties to the Nazi party and to the Styrian Patriotic League in Maribor, which had its mission rooted in Nazi ideology. The affiliate did not have a specific programme. It required artists to work in accordance with the Nazi worldview. The Graz association and the Maribor affiliate consisted of four groups: Visual Arts, Music, Literature and Theatre. The artists could only exhibit and sell their works if they were members of the association. Both the Graz and Maribor associations had full members, artists, and associate members, art lovers who supported the artists financially. The visual arts group, headed by Pipo Peteln, had 21 members, Lower Styrian artists. They were Johannes Hepperger (1894–1964), Karel Jirak (1897–1982), Anton Klinger (1884–1945), Konstanze Frohm (1886–1984), Robert Gattinger (1902–1980), Emil Petek (1887–?), Elsa Oeltjen-Kasimir (1887–1944), Jan Oeltjen (1880–1968), Franz Stipe (1898–1963), Leopold Wallner (1910–1944), Rudolf Pointner (1907–1991), Erika Reiser (1912–2000), Luigi Kasimir (1881–1962), Tanna Kasimir-Hoernes (1887–1972), Florian Stschuka (1895–1987), Dorothea Hauser (1887–1946), Fredy Koschitz (1914–?), Max von Formacher (1915?–?), Ernst Stower (1896–1989), Brunetta Rubin (1924–?) and Viktor Balan (?–?). Most of the Maribor members of the Comradeship of Styrian

Artists and Friends of Art Association lived and worked in Slovenian Styria before the Second World War. The members of the association exhibited mainly in Maribor, Celje and Ptuj. Sometimes the exhibitions took place during the time of political ceremonies. During the German occupation, there were thirteen exhibitions in Maribor. Most of them were commercial, which brought the association a commission of 10%. Most of the exhibitions took place in 1943 during Rosegger's Year, which was celebrated throughout Styria. In September 1943, the most important exhibition of visual arts during the entire German occupation of Maribor took place as part of the great celebrations of the Styrian Patriotic League's Culture Week. The exhibition was opened in the rooms of the federal leadership of the Styrian Patriotic League and the Karbeutz art shop. On display were 94 works of art, the majority of which were landscapes, followed by floral still lifes and portraits. In Maribor there were also exhibitions of artists from the Third Reich. In June 1941, an exhibition was held in Maribor Castle, where Konstantin Damianos, Ernst Jungel, Franz Koeck, Fritz Silberbauer and Rudolf Spohn, prominent members of the Graz-based association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art (*Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde*), exhibited their works of art. Collapsed bridges, the reconstruction of the city and drawn portraits of Yugoslavian prisoners were the predominant motifs, which were to set standards for Lower Styrian artists both in terms of style and content. The last exhibition before the German occupation of the town opened in November 1943. Archival material shows that two exhibitions were planned for 1944 but did not take place. The reason for the decline in exhibition activity was the uncertainty of the war situation and the beginning of the Allied bombing raids. The fates of the Maribor members were varied; most of them retreated to Austria, some remained in the new Yugoslavia, and there is insufficient information about the fate of two other members.

Although the Second World War was considered a time of "standstill" in the art scene, the archival material shows that there was indeed an organised art life in Maribor with many exhibitions. The Maribor branch of the association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art must be seen against the background of the German National Socialist occupation policy, which aimed to Germanise the region and annex it to the Third Reich. The association was thus not only a cultural organisation but also a political and ideological one. The Maribor branch of the association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art worked in close connection with the Styrian Patriotic League. Its task was to strengthen the sense of belonging to Styria among artists and the public. At the same time, the exhibitions in Lower Styria aimed to underline this affinity and belonging by showing that artists working in the region were already participating in and helping to shape German culture.

VIRI IN LITERATURA

- ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv Wien**, Allgemeins Verwaltungsarchiv (AVA), Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt, karton 69.
- PAM – Pokrajinski arhiv Maribor**, fond Veliki župan mesta Maribor (SI_PAM/0110), AŠ 116.
- PAM – Pokrajinski arhiv Maribor**, Zbirka Varia (SI_PAM/1700), mapa Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde (26/2).

Marburger Zeitung – Maribor, letniki 1934, 1938, 1941–1943.

Deutsche Biographie, dostopno na www.deutsche-biographie.de/home.

Großen Deutschen Kunstausstellungen, podatkovna baza, dostopno na: www.gdk-research.de/db/apsisa.dll/etc.

Moderna galerija, podatkovna baza RazUme, dostopno na: razume.mg-lj.si/.

Sistory, imenski seznam smrtnih žrtev druge svetovne vojne, dostopno na: www.sistory.si/zrtve.

Slovenska biografija, dostopno na: [/www.slovenska-biografija.si/](http://www.slovenska-biografija.si/).

.....

Ciglencečki, Marjeta, "Elsa Oeltjen Kasimir v poznem ustvarjalnem obdobju", *Umetnostna kronika*, št. 65 (2019), str. 2–12.

Ciglencečki, Marjeta, "Slikar Jan Oeltjen v Sloveniji", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37, št. 1–2 (2001), str. 59–78.

Ciglencečki, Marjeta, "'The Balkan beauty'. Elsa Oeltjen Kasimir (1887–1944)", *Europe and the Balkans. Decades of Europeanization?* (Würzburg, 2015), str. 187–198.

Čuček, Filip, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju* (Ljubljana, 2016).

Durjava, Iztok, "Blišč in beda velikega časa: likovna umetnost na Slovenskem in druga svetovna vojna", *Borec* 46, št. 529–531 (1994), str. 320–343.

Durjava, Iztok, "Likovna umetnost 1941–1945 na Slovenskem", *Pričevanja* (Ljubljana, 1997), str. 37–50.

Ferenc, Tone, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (Maribor, 1968).

Ferenc, Tone, "Okupacija slovenskega ozemlja", v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. knjiga, ur. Jasna Fischer (Ljubljana, 2005), str. 581–591.

Ferenc, Tone, "Uiberreither, Siegfried", v: *Enciklopedija Slovenije*, 14. knjiga (U–We), ur. Martin Ivanič (Ljubljana, 2000), str. 19.

- Friš, Darko et al.**, "Maribor med prevratom in senžermensko pogodbo: 'Zasijalo nam je sonce svobode: Maribor je jugoslovanski!'", *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 3 (2020), str. 110–148.
- Fuhrmeister, Christian et al.**, "'Die Große Deutsche Kunstausstellung' 1938. Relektüre und Neubewertung", v: *1938. Kunst, Künstler, Politik*, ur. Eva Atlan et al. (Göttingen, 2013), str. 189–208.
- Gabrič, Aleš**, "Kulturni molk", *Prispevki za novejšo zgodovino* 29, št. 2 (1989), str. 385–413.
- Gabrič, Aleš**, "Slovenske kulturne ustanove", *Slovenska kulturna v vojnem času: položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2005), str. 42–56.
- Gabršek-Prosenc, Meta**, *Stiplovšek: retrospektiva* (Brežice, 1979).
- Gesamtkatalog der Gemälde: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum Graz* (Graz, 1988).
- Godeša, Bojan**, *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995).
- Karner, Stefan**, *Die Steiermark im Dritten Reich 1938–1945* (Graz, 1986).
- Komelj, Miklavž**, *Kako misliti partizansko umetnost?* (Ljubljana, 2009).
- Komelj, Milčec**, "Slovenska likovna umetnost in druga svetovna vojna", *Slovenska kultura v vojnem času: položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2005), str. 151–176.
- Kosi, Jernej et al.**, "Nacifikacija", v: *Nemci in Maribor: Stoletje preobratov: 1846–1946*, ur. Jerneja Ferlež (Maribor, 2012), str. 77.
- Die Kunst der Anpassung: steirische KünstlerInnen im Nationalsozialismus zwischen Tradition und Propaganda: Ausstellungskatalog Neue Galerie Graz* (Graz, 2010).
- Ladies First!: Künstlerinnen in und aus der Steiermark 1850–1950* (Graz, 2020).
- Likovno življenje med vojnama v Mariboru: Umetnostna galerija Maribor december 1984–januar 1985* (Maribor, 1984).
- Lipsky, Herbert**, *Kunst einer dunklen Zeit: die bildende Kunst in der Steiermark zur Zeit des Nationalsozialismus* (Graz, 2010).
- Mavrič Žižek, Irena**, "Kulturno življenje na Ptuj med okupacijo", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 87=Nv52, št. 4 (2016), str. 38–62.
- Misja, Breda**, "Cvetko Ščuka", *Celjski zbornik* 18, št. 1 (1981), str. 529–530.
- Moškon, Milena**, *Razstava v spomin slikarki Doroteji Hauser* (Celje, 1991).
- Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji: katalog Umetnostne galerije Maribor* (Maribor, 1970).
- Petropoulos, Jonathan**, *Artists under Hitler. Collaboration and survival in Nazi Germany* (New Haven–London, 2014).
- Poročilo o razvoju Umetnostne galerije Maribor: ob 25. obletnici ustanovitve (1954–1979)* (Maribor, 1979).

-
- Potočnik, Dragan**, "Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama", *Zgodovinski časopis* 57, št. 1–2 (2003), str. 113–134.
- Rudolf, Branko**, "Gradivo o začetkih umetnostne organizacije v Mariboru", *Kronika* 3, št. 3 (1955), str. 170–176.
- Rudolf, Branko**, "Umetnostna galerija Maribor", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 72=Nv37, št. 2 (1966), str. 258–260.
- Šijanec, Fran**, *Sodobna slovenska likovna umetnost* (Maribor, 1961).
- Vetrih, Maja**, "Likovno življenje v Mariboru in razstave umetnikov mariborskega kroga med obema vojnama", *Kronika* 17, št. 1 (1969), str. 30–37.
- Vidmar, Polona**, "Sestop Habsburžanov in avstro-ogrske junakov s piedestala: prispevek k slovenizaciji javnega prostora Maribora in sosednjih mest leta 1919", *Annales* 30, št. 4 (2020), str. 679–700.
- Žnidarič, Marjan**, *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor, 1997).

Author: **ISKRA Anja**

M.A. of Art History and History, Young Researcher, Assistant
Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,
France Stele Institute of Art History
Novi trg 1, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **VISUAL ART IN MARIBOR DURING THE GERMAN OCCUPATION
1941–1945**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 3, pp. 529–568, 140 notes, 8 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art, Maribor, visual art, German occupation, cultural policy, exhibition policy

Abstract: The article deals with the organisation of art life in Maribor during the German occupation. Based on archival material, various aspects of the Maribor affiliate of the Graz-based association Comradeship of Styrian Artists and Friends of Art (*Kameradschaft Steirischer Künstler und Kunstfreunde*) are presented, as well as art exhibitions held in Maribor from 1941 to 1943. The activity of the Maribor affiliate is set in the context of the German occupation policy in Lower Styria, especially in the context of their efforts to Germanise the region and annex it to the Third Reich.